

VOKÁLY

Důležité faktory u vokálů: kvantita, kvalita, přízvuk, pozice ve slově (resp. rytmickém celku), typ slabiky (zavřená x otevřená)

Fakta:

- latinský systém měl 5 krátkých a 5 dlouhých vokálů a 4 diftongy (ae, oe, eu, au), které se vyslovovaly jako diftongy; délka (kvantita) byla relevantní (viz legit x lēgit)
- románské jazyky poukazují na změnu tohoto systému
- rozdíly v kvantitě přestávají být relevantní (jako je tomu v ČJ, viz hrabě x hrábě; být/bít x byt/bit; žila x žila; sléz x slez!; zásyp x zasyp!; pýcha x píchá; jiní x jíní; mládí x mladí) a stávají se sekundárními (viz španělština, kde délka souvisí s přízvukem, je doplňková, problémy Španělů s výslovností sheet x shit)
- rozdíly v kvalitě (otevřenost x zavřenost) se staly relevantními; latinské dlouhé byly sekundárně více zavřené a krátké více otevřené, tyto rozdíly nabyly na důležitosti. Sousední vokály (přední e, i a zadní o, u) se sbližují: krátké se otevírají a dlouhé se zavírají (krátké i a dlouhé e; krátké u a dlouhé o)
- výsledný vokál má také souvislost s přízvukem – jinak se chovají vokály v přízvučné a jinak v nepřízvučné slabice
- ve všech částech Románie změny neproběhly stejně:

Přízvučná slabika (Janson 1979, *Mechanisms of Language Change in Latin*, str. 15)

západní a centrální oblast (francouzština, italština, jazyky Pyr. pol.):

ī	ĩ	ē	ě	ā	ǎ	ō	ō	ũ	ū
i		ɛ	ɛ	a		o		o	u

sardština, jih italské Lukánie:

ī	ĩ	ē	ě	ā	ǎ	ō	ō	ũ	ū
	i		e		a		o		u

oblast Balkánu (bud. rumunština), východ italské Lukánie:

ī	ĩ	ē	ě	ā	ǎ	ō	ō	ũ	ū
	i		ɛ		a		o		u

Sicílie, Kalábrie, jih Puglie

ī	ĩ	ē	ě	ā	ǎ	ō	ō	ũ	ū
	i		ɛ		a		o		u

Latinské diftongy:

eu zaniklo s několika málo slovy, ve kterých se v kl. lat. vyskytovalo

ae dalo kolem poč. letopočtu otevřené ɛ, které se vyvíjelo stejně jako otevřené ɛ z krátkého ě

oe dalo kolem poč. letopočtu zavřené ɛ s identickým vývojem jako ostatní zavřená ɛ

au se v některých případech zachovalo až do rom. jazyků (*aurum* > *aur* v rumunštině, dále v jihoit, rétorom., staré provensálštině), v jiných oblastech (např. v Umbrii) au > o už 2. stol. před n. l.: *Claudius* – *Clodius*, *cauda* – *coda*, *auricula* – *oricla*. V poč. slabice se disimuluje na a, pokud je v násl. slabice u: *Augustus* > *agosto*, *auscultare* > *ascultare* > it. *ascoltare*, stšp. *ascuchar*, vlivem předpony *ex* *escuchar*.

Tabulka doplněná o diftongy:

ī	ĩ	ē	oe	ě	ae	ā	ǎ	ǒ	ō	ũ	ū
i	e		e		a		o		o		u

O probíhajících změnách se dozvídáme z „chyb“ v písemných materiálech, např. (Herman, *El latín vulgar*, str. 40–41): *rigna* (tj. *regna*), *tris* (tj. *tres*), *minsis* (tj. *mensis*), *sene* (tj. *sine*), *claressimus* (tj. *clarissimus*), *homure* (tj. *honore*), *territurium* (tj. *territorium*), *numero* (tj. *numero*), *tomolo* (tj. *tumulo*), *filie* (tj. *filiae*)

V dalším vývoji v románských jazycích docházelo k tzv. diftongizaci (štěpení) přízvučného otevřeného *e* a *o*. Kastilština, aragonština a asturština diftongizovaly na /jé/, psáno v dnešní šp. *ie*; /wò/ > /wá/ > /wé/, psáno v dnešní šp. *ue* v otevřených i zavřených slabikách, kdežto katalánština, portugalština a galicijština neštěpí a mají monoftongy /è/, /ò/. Italština a francouzština štěpí diftongizují jen v otevřené slabice (končí na vokál), nikoliv v zavřené (končí na konsonant). Přízvučné otevřené *e* a *o* (sekundárně i zdložené – ve šp. v obou typech slabik, v it. a fr. pouze v otevřené) se totiž pravděpodobně vyslovovalo ve dvou složkách, od zavřenější artikulace k otevřenější > diftong.

Příklady:

FERA > šp. *fiera*, katal. *fera*, galic. *fera*, port. *fera*, it. *fiera*, fr. *fière* („pyšná“, „hrdá“)

PORTA > šp. *puerta*, katal. *porta*, galic. *porta*, port. *porta*, it. *porta*, fr. *porte*

(Podle Zavadil 1998, *Vývoj španělského jazyka I.*, str. 87nn.)

Nepřízvučná slabika (západorománská varianta):

Ve všech variantách dochází k ještě větší redukci než v přízvučné slabice, v sicilské variantě je v pretonické slabice dokonce jen trojice i/a/u (detaily viz Janson 1979, *Mechanisms of Language Change in Latin*, str. 15). V západorománské (šp., it., fr.)

ī	ĩ	ē	ě	ae	oe	ā	ǎ	ǒ	ō	ũ	ū
i	e				a		o			u	

– i a e v hiátu se vyvinuly v semivokál (před)/semikonsonant (po) zvaný jod, který sehrál důležitou roli při palatalizacích *filius* [filjus], *mulier* [muljer]; v Pompejích *iamus* místo *eamus*, *peria* místo *pereat*, *valia* místo *valeat*

– u a o v hiátu podobně v polosamohlásku zvanou wau, App. Pr. *cloaca non chuaca*; *puella non poella*

– v některých případech (po skupině konsonantů, po znělém konsonantu) z *i*, *e*, *u* nemusí vzniknout semivokál, ale mohou zmizet: *duodecim* > *dodeci(m)* > šp. *doce*, it. *dodici*; *Neapolis* > *Napoli*

– přízvuk zůstává ve většině případů na stejné slabice jako v kl. lat., výjimky: vokál před skupinou *muta cum liquida* se stává přízvučným; i a e v hiátu ztrácí přízvuk; posun přízvuku na kořen slova u složených slov typu *conficio*, doprovázený návratem původní kořenové hlásky, tj. např. *displacet* (tzv. rekonpozice)

– přízvuk je důrazový, na přízvučném vokálu se vyčerpá velká část artikulačního úsilí a zbude málo na pre a posttonické vokály > synkopa, apokopa, menší škála vokálů

– synkopa (mizení nepřízvučného vnitřního vokálu mezi konsonanty), nedochází k ní ve všech případech stejně. na začátku slova se nepř. vokály udržují; *i*, *e*, *u* mizí častěji než *o* a hlavně než *a*; často k ní dochází v sousedství sonanty *r*, *l*, *m*, *n* (*calidus* > *caldus*).

- synkopa už v předchozí historii latiny, od předlit. období dále: **pos(i)no* > *pono*; *periculum* – *perichumi*; *dominus* – *domnus* (už Plautus); *homine* > (*h*)*omne* > *hombre*; App. Pr. *frigida non fricda*; *speculum non speclum*; *tabula non tabla*
- apokopa (mizení koncového vokálu nebo větší části slova): *quomodo* > *como*
- protetické *i*, později *e* před počáteční skupinou *s* (řecké *z*) + konsonant: *spiritus* > *ispiritus*; hyperurbanismem též *storia* místo (*h*)*istoria*; ve šp. *zi* > *e*: *schola* > *escuela*;; *scribere* > *escribir*; *spatha* > *espada*; v it. protetická hláska jen ve větším celku z důvodu eufonie: *la sposa* – *per isposa*; *la scuola* – *in iscuola*
- asimilace: *novacula* („břitva“) > šp. *navaja*
- disimilace: *rotundus* > šp. *redondo*

Komentář

Vysvětlení příčin a průběhu těchto změn a stanovení jejich chronologie není jednoduchou záležitostí. Chybí řada údajů o situaci v klasické latině, o jednotlivých vrstvách latiny (lidová latina) i o pozdějším vývoji směrem k románským jazykům. Dochované texty nám bohužel neposkytují dostatek informací.

Problém přízvuku

Charakter a případné proměny latinského přízvuku jsou dosud nevyřešeným problémem. Pro klasickou latinu se většinou počítá s melodickým přízvukem, i když ani to není jisté, protože např. informace antických autorů nemusí být v tomto směru věrohodné (vliv řecké gramatické tradice). Potom mělo dojít ke změně melodického přízvuku v důrazový (Herman v *El latin vulgar* uvádí používané argumenty – gramatikové od 4. stol. mluví o důrazovém přízvuku a vzniká přízvukná poezie). Tato změna měla způsobit některé změny – např. oslabení nepřívukných vokálů a zdloužení krátkých přízvukných vokálů a tím způsobit stírání rozdílů v délce vokálů. Zároveň Herman upozorňuje, že maďarština má silný důrazový přízvuk a zároveň fonologické opozice v délce, nejsou to tedy neslučitelné jevy. Pro předliterární latinu se také uvádí důrazový přízvuk na první slabice, protože v té době docházelo v latině k tzv. předhistorickému přehlasování/oslabování. Takovéto změny místa i charakteru přízvuku nejsou příliš přijatelné, ale vysvětlení zatím chybí. Existuje také názor, že v lidové latině byl po celou dobu důrazový přízvuk. Ostré rozdělování mluvené a psané, „nízké“ a „vysoké“ latiny neodpovídá skutečnosti; otázkou je eventuelní latentní přítomnost důrazu v klas. lat.

Nevyrovnanost systému

T. Janson (1979) se pokouší načrtnout možná vysvětlení této změny. Se sociolingvistickými faktory je podle něho třeba zacházet opatrně a přes nepochybné regionální rozdíly ve výslovnosti nelze připisovat celou změnu např. vlivu substrátových jazyků, mj. i vzhledem k jejich počtu. Polemizuje také s názorem o vlivu nevyrovnanosti vokálního systému, ke které mělo podle některých dojít např. po monoftongizaci ae. Uvádí, že obecná tendence jazyků k vyrovnanosti nevysvětluje, proč došlo ke změně v konkrétním jazyce, na konkrétním místě a v konkrétním čase. Kromě toho existují systémy, kde je opozice v délce např. jen u jednoho páru a přitom se systém nemění. Na základě paralel s francouzštinou a švédštinou vidí možné vysvětlení na fonetické úrovni, konkrétně ve snižování postžitelnosti v délce, tj. v trvání, ze strany posluchačů. Trvání při tom není dáno jen opozicí v kvantitě vokálu, ale také např. pozicí, tempem řeči, emfatickým důrazem. Z toho plyne, že rozdíly v délce mohou dobře fungovat jen v některých pozicích, kde je posluchač schopen je dobře rozlišit. Na základě zkušeností ve švédštině formuluje hypotézu, že starší generace měla díky vzdělání povědomí o délkách a kompenzovala tím rozdíly v kvalitě, které možná ani nevnímala. Mladší generace naopak z nějakého důvodu dostatečně vzdělání, aby zvládla kompenzaci a proto více vnímala rozdíly v kvantitě, které se postupně staly

rozhodující. Pro potvrzení této hypotézy chybí údaje o školách a vzdělávání v římské říši. Přispěli k tomu jistě i mluvčí, kteří neměli latinu jako mateřský jazyk. Konečný závěr o příčinách změny nelze vyslovit.

Chronologie

Podobně jako v předcházejících případech je stanovení chronologie problematické. Není např. zřejmé, jestli jednotlivé změny ve vokálním systému probíhaly zároveň (alespoň částečně) nebo postupně a případně v jakém pořadí, jaká dílčí změna způsobila tu následující. Janson (1979) říká, že jasná jsou pouze fakta, vše ostatní jsou dohady. Jednotliví autoři se liší v zařazování konkrétních změn do určitého období. Velmi obecně mluví Herman (*El latin vulgar*) o změně v 1. pol. 1. tis., obzvláště v posledních dvou stoletích římské říše. Asi téměř všechny zmíněné jevy, např. záměna i–e a u–o, vznik jodu a wau, au–o, au > a, protetické i, apokopa, jsou doloženy už v 1. stol. po Kr. na nápisech z Pompejí.